

Teatr i szkoła w służbie społeczeństwa i państwa

Rec.: Jan Okoń, Wychowanie do społeczeństwa w teatrach szkolnych Jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Kraków (2018). “Biblioteka Tradycji”. Seria 2. Nr 157

Małgorzata Mieszek

DOI: 10.18318/pl.2020.2.21

MAŁGORZATA MIESZEK Uniwersytet Łódzki

TEATR I SZKOŁA W SŁUŻBIE SPOŁECZEŃSTWA I PAŃSTWA

Jan Okoń, WYCHOWANIE DO SPOŁECZEŃSTWA W TEATRACH SZKOLNYCH JEZUITÓW W RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA NARODÓW. (Recenzent: Wacław Walecki). Kraków (2018). Collegium Columbinum, ss. 500. „Biblioteka Tradycji”. Seria 2. Nr 157. Kolekcja pod redakcją naukową Wacława Waleckiego.

Zagadnieniu edukacji jezuickiej, a w jej ramach działalności teatru kolegiackiego, poświęcono liczne prace na przestrzeni wielu lat. Pisma z uwagami o charakterze przyczynkarskim, bibliograficznym oraz analitycznym ukazywały się nieprzerwanie od XIX wieku. Do początku XX stulecia wiele z owych rozpraw i artykułów traktowało aktywność teatralną jezuitów marginalnie. Dramaty powstające w kolegiach były często przedmiotem krytyki ze strony badaczy (nawet tak uznanych jak Karol Estreicher), którzy postrzegali je jako wyraz barokowego „zdziwaczenia”, jako utwory pozbawione głębszych treści, nie przedstawiające wartości ideowych¹. Dopiero

¹ Zob. np. K. W. Wójcicki, *Teatr starożytny w Polsce*. T. 2. Warszawa 1841, *passim*. – E. Dembowski, *Piśmiennictwo polskie w zarysie*. Poznań 1845. – Oe [K. Estreicher], *Rys ogólny*

czasy po drugiej wojnie światowej przyniosły szereg rozpraw i artykułów, w których zaczęto doceniać wkład szkolnych teatrów jezuickich w rozwój polskiej sztuki dramatycznej i widzieć ich ważną rolę w przygotowaniu podwalin pod działalność Teatru Narodowego.

Jednym z autorów, który znaczną część swego dorobku naukowego poświęcił dramatowi i teatrowi jezuickiemu, jest Jan Okoń. Jego najnowsza książka również wpisuje się w tę tematykę. Obszerna, bo niemal 500-stronicowa rozprawa stanowi owoc projektu badawczego kierowanego przez Okonia, a finansowanego z Narodowego Centrum Nauki, *Kształcenie obywatela na scenach jezuickich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Programy teatralne w archiwach wileńskich i rzymskich SJ oraz w wybranych bibliotekach polskich*. Warto dodać, że omawiana książka wpisuje się w działania podjęte już wcześniej w ramach projektu: rozległe kwerendy w kraju i za granicą, kolokwium naukowe zorganizowane w Krakowie w październiku 2016 (*Świat teatru – świat wartości. Kształcenie obywatela w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII w.*) – zwińczone księgą². Obecna publikacja stanowi podsumowanie przedsięwzięcia, a zarazem w istotny sposób dopełnia i wzbogaca wyniki poczynań związanych z grantem.

Nawet przy pobieżnym oglądzie książki zaznacza się jej rozległa perspektywa badawcza. Autor wychodzi poza formułę tytułową i zamieszcza w pracy również refleksje na tematy dotyczące szeroko rozumianej literatury i kultury staropolskiej. Takie rozbudowanie pola obserwacji unaocznia już lektura spisu treści. Przynosi on informacje np. o fragmentach poświęconych poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, tematyce maryjnej i chrystologicznej w dawnej literaturze polskiej, dramaturgii pijarskiej czy też postaci Jana Dantyszka. Badacz w umiejętny sposób każdorazowo wiąże jednak te zagadnienia z dramatem jezuickim.

Książka podzielona została na sześć części, zawierających po kilka rozdziałów, niekiedy dopełnionych aneksami. Niektóre fragmenty to przedrukowane z nieznacznymi modyfikacjami wcześniejsze publikacje Okonia. Czytelnik znajdzie więc tu rozdział poświęcony odsieczy wiedeńskiej w szkolnym teatrze jezuitów i pijarów, który ukazał się po raz pierwszy w „Pamiętniku Teatralnym” z 1984 roku, a także *passus* o cudzoziemszczyźnie i swojskości scen jezuickich z jubileuszowego tomu *Jezuici a kultura polska*³. Miejsca te opatrzone przypisami wskazującymi pierwodruki. Wydaje się, że dla przejrzystości należałoby jednak zawrzeć informacje o zależnościach oraz o zakresie wykorzystania wcześniejszego dorobku w wyodręb-

piśmiennictwa dramatycznego polskiego od r. 1750 do 1800. „Dziennik Literacki” 1853, nr 39. – M. Karasowski: *Studia nad muzyką dramatyczną, czyli operą*. „Biblioteka Warszawska” t. 4 (1857), s. 219; *Rys historyczny opery polskiej poprzedzony szczegółowym poglądem na dzieje muzyki dramatycznej powszechnej*. Warszawa 1859.

² *Świat teatru – świat wartości. Wychowanie obywatelskie w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Księga zbiorowa*. Red. J. Okoń. Kraków 2017.

³ Zob. J. Okoń: *Odsiecz wiedeńska Jana III w staropolskim teatrze szkolnym*. „Pamiętnik Teatralny” 1984, z. 1/2; *Teatr jezuicki w Polsce. Pomiędzy swojskością a cudzoziemszczyzną*. W: *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r. Red. L. Grzebień, S. Obirek. Kraków 1993 (przedruk w: *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*). Warszawa 2006).

nionej nocie wydawniczej (dotyczy to np. fragmentów książki o postaci Parysa, o „staropolszczyźnie” Mickiewicza, przekładzie *Żywotu św. Kazimierza* autorstwa Chryzostoma Włodkiewicza bądź o poemacie Samuela ze Skrzywny Twardowskiego *Książę Wiśniowiecki Janusz*).

Punktem wyjścia swoich rozważań czyni Okoń temat świadomości i tożsamości narodowej, stawiając pytanie, czy wymienione wartości łączyły, czy też dzieliły społeczeństwo szlacheckie (ten problem sygnalizuje już w podtytule rozdziału). Teatr jezuicki był na tym tle instytucją elitarną, ale zarazem w doskonały sposób umiejącą dostosować się do potrzeb społeczności lokalnych. Jednocześnie stanowił atrakcyjną nowość, która przyciągała kandydatów do szkół oraz odpowiadała potrzebom młodzieży i ich rodziców. Okoń uświadamia czytelnikowi ową rewolucyjność jezuitów, wysuwając analogie do zdobyczy techniki wykorzystywanych we współczesnej pedagogice czy wartości, na jakie też i dziś kładzie się nacisk w nauczaniu (np. współdziałanie w grupie). Tego typu paralele dotyczą zwłaszcza zjawisk kulturalnych i literackich występujących w dawnej Rzeczypospolitej i wiążą się z inną zaletą książki: rozbudowywaniem kontekstów omawianych tematów. Są to nie tylko porównania z konkurencyjnymi szkołami (szkół-kolonii Akademii Krakowskiej, pijarów), ale także ogólniejsze spojrzenie chociażby na zagadnienie stosunku do przeszłości i historii (jezuici a protestanci), rytualizację życia szlachty, kwestię „pamięci rodowej” i zaspokajania jej przez występy teatralne i druki sumariuszy czy też na kult św. Kazimierza konkurencyjny wobec czci dla św. Stanisława Kostki, młodego reprezentanta zakonu jezuitów, który niedługo po swojej śmierci stał się niezwykle popularny, do czego żywo przyczyniał się także teatr jezuicki. Takie zabiegi poszerzają perspektywę oglądu dramatów jezuickich. Analiza Okonia uświadamia i dobitnie pokazuje przy tym jeszcze jedną prawdę, że mimo skodyfikowanych zasad wyrażonych w *Ratio studiorum* poszczególne kolegia dostosowywały swoją działalność teatralną do uwarunkowań lokalnych. Autor recenzowanej książki przedstawia też rolę teatru w kultywowaniu łaciny i (głównie w Wilnie) polszczyzny. Przygląda się dramatom i występom parateatralnym na cześć władców (Stefana Batorego) i możnych (Jana Karola Chodkiewicza i jego żony, Zofii), przypominając, że to właśnie one przyczyniły się do nobilitacji języka polskiego, uznawanego na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej za język elit.

Część druga książki Okonia rozwija zagadnienia poświęcone „językowym i wychowawczym efektem teatru jezuickiego”. Autor powtarza tu ustalenia z wcześniejszego artykułu⁴ i uzupełnia je o fragmenty przybliżające sylwetki absolwentów szkół jezuickich: Samuela Twardowskiego, Macieja Kazimierza Sarbiewskiego oraz Jana Chryzostoma Paska. Okoń zarysowuje tło historyczne, przypomina wydarzenia z okresu rokoszu Zebrzydowskiego (1606–1608), by w ten sposób odtworzyć sytuację, w jakiej znajdowało się ówczesne szkolnictwo (a w jego ramach teatr). Następnie badacz poświęca fragmenty książki trzem wspomnianym autorom. Dochodzi do wniosku, że szkoły jezuickie kształtowały osobowość Twardowskiego, Sarbiewskiego (który po wstąpieniu do zakonu jezuitów sam był nauczycielem) i Paska i zaważyły na ich postawie twórczej. Skutkowało to m.in. występowaniem

⁴ Okoń, *Teatr jezuicki w Polsce*.

w ich pismach podobnych cech i wartości. Okoń stara się również nakreślić program nauczania (np. kolegium kaliskiego, do którego uczęszczał Twardowski) oraz wymienia przedstawienia, jakie mogli oni oglądać (i w których mogli czynnie uczestniczyć) w trakcie swojej edukacji. Daje się tu zaobserwować wyraźną dysproporcję: najwięcej miejsca Okoń poświęca Sarbiewskiemu. Jest to skądinąd zrozumiałe, jeśli pamiętać o związkach Sarbiewskiego z zakonem Societatis Jesu i dokonaniach autora *De perfecta poesis*. Uwagi o Sarbiewskim są zresztą rozproszone w kilku miejscach książki, co sprawia niekiedy dyskomfort w odbiorze lekturowym. Badacz przetyka je np. rozdziałem na temat twórczości Twardowskiego, by następnie zająć się na powrót wykładem Sarbiewskiego o *Eneidzie*. Okoń nie uniknął tu zresztą powtórzeń całych fragmentów, lokując je w dwóch miejscach książki w niezmienionej postaci (s. 195, 203). Są to jednak drobnostki wobec wnikliwej analizy tekstów Sarbiewskiego oraz dopełniającego ją rozdziału poświęconego traktatowi Wojciecha Sokołowskiego o cnotach. Okoń wykazuje, że obu autorów łączyły tożsame wartości z zakresu etyki społecznej, wypracowane w kolegiach jezuickich.

Część trzecią, poświęconą stosunkowi jezuitów do bieżących spraw społeczno-politycznych i moralnych, Okoń rozpoczyna od przypomnienia zagadnień o charakterze ogólnym. Zwraca uwagę np. na podejście jezuitów do kwestii poddaństwa i miejsca poddanych w państwie. Refleksje o pisarzach, kaznodziejach oraz sztukach poruszających ten problem, stanowią wprowadzenie do tragedii *Antithemius*, wystawionej w Poznaniu około 1618 roku. Ten fragment dobrze ilustruje charakterystyczną dla książki Okonia prawidłowość: dzięki gruntownym studiom, szczegółowej analizie oraz osadzeniu dramatu na szerszym tle autor wnosi do dotychczasowego stanu badań nowe i odkrywcze refleksje. Dzięki *passusom* poświęconym poznańskiej sztuce możemy odkryć, że poprzez teatr jezuiti zabierali głos w aktualnych sprawach i podejmowali interwencje w kwestiach społecznych. Uwagi o tragedii *Antithemius* stanowią również wstęp do fragmentu dotyczącego początków libertynizmu w Polsce. Grzech uwodzicielstwa, jaki popełnił bohater poznańskiej tragedii, staje się przyczynkiem do refleksji na temat Parysa⁵, Don Juana i Casanovy – pokazania cech, które łączyły te osoby, oraz różnic między nimi. Jak przypomina Okoń – choć na gruncie polskim brakowało „języka miłości” (s. 224) odpowiedniego do oddania bogactwa i zróżnicowania stanów emocjonalnych, to temat uwodzicieli nie był nowy w rodzimym dramacie. Postaci te wykorzystywano przede wszystkim jako antywzór moralny. W kolejnych rozdziałach autor recenzowanej książki udowadnia, iż postać Don Juana miała swój jezuicki rodowód. Odtwarza zawiłą genealogię bohatera, dowodząc, iż prototypem uwodziciela był Leontius, uczeń Machiavellego, który na gruncie włoskim zapowiadał postawę erudycyjnego libertynizmu. W sztukach jezuickich (pierwszą zrealizowano na scenie w Bawarii w 1615 r.) bohater uosabiał bezbożność i bluźnierstwo, ale bez rysu erotycznego (konsekwencja zakazu wprowadzania do sztuk postaci kobiecej). Na gruncie polskim *persona* ta występowała w teatrach kolegiackich od drugiej połowy XVII wieku. Badacz wymienia następnie wszystkie dramaty z wątkiem Leontiusa. Zwraca uwa-

⁵ Warto przypomnieć, że już wcześniej J. Okoń (*Postać Parysa w dramatach polskiego renesansu*. „Ruch Literacki” 2000, z. 1) napisał artykuł o Parysie w XVI-wiecznych dramatach.

gę na czynniki spajające je ze sobą (niewiarę w piekło i rozpustne życie) oraz na różnice w poszczególnych realizacjach.

Część czwartą książki poświęcił Okoń zagadnieniom religijnym i to zarówno na płaszczyźnie edukacji jezuickiej, działalności zakonu propagującego określone formy pobożności, jak też motywów pojawiających się w teatrze szkolnym. Badacz podjął m.in. temat kultu maryjnego oraz postaci Chrystusa i św. Stanisława Kostki na scenach szkolnych. Także i tutaj odnajdzie czytelnik szerokie *spectrum* poruszanych zagadnień, które wchodzi w skład formuły tytułowej. Tak więc w przypadku Maryi autor recenzowanej książki pisze o miejscu i roli sodalicii mariańskich oraz o poezji maryjnej Sarbiewskiego (która, jak udowadnia, miała wpływ na sposób kreowania Matki Chrystusa w sztukach). Fragmenty te stanowią punkt wyjścia do refleksji nad motywami maryjnymi w teatrze jezuickim. Badacz szczegółowo zajmuje się moralitetami (również niejezuickimi), parateatralnymi procesjami na Boże Ciało, dialogami bożonarodzeniowymi oraz występami z okazji Wielkiego Tygodnia. Okoń nie tylko omawia owe dramaty, ale też zwraca uwagę na treści dogmatyczne zawarte w poszczególnych obrazach, które sprawiają, że Maryja staje się symbolem teologicznym. Ciekawym dopełnieniem całości jest zaznaczenie różnic w prezentowaniu Najświętszej Marii Panny w sztukach z prowincji polskiej i litewskiej czy specyfiki kreowania bohaterki w dramatach z kolegium wrocławskiego. Udowadnia więc badacz po raz kolejny niezwykłą elastyczność jezuitów w dostosowywaniu przedstawianych treści do warunków lokalnych (np. polonizowanie realiów ewangelicznych). W aneksie autor recenzowanej książki zamieścił tłumaczenie sumariusza, prologu i epilogu poznańskiej sztuki *Dramma comicum Odostratocles*, w której również ważną rolę odgrywa wątek maryjny.

Rozdziały o postaci Chrystusa oraz św. Stanisława Kostki rozpoczyna Okoń od przypomnienia koniecznych kontekstów. Rozwija zatem zagadnienie pasyjnej religijności potrydenckiej (Chrystus) oraz omawia dzieje szerzenia się kultu św. Stanisława. Autor *Wychowania do społeczeństwa w teatrach szkolnych jezuitów w Rzeczypospolitej Obójga Narodów* dowiódł, iż sposób kreacji owych bohaterów wiązał się z konkretnym celem. Misteria wielkopiątkowe, w których alegorycznie ukazywano Mękę i postać Chrystusa, miały przestawić młodzież szkolną z pobożności ludowej na intelektualną. Z kolei obecność polskich patronów w procesjach pasyjnych pozwalała, zdaniem Okonia, budować poczucie tożsamości narodowej. Stanisław Kostka reprezentował natomiast typ „nowoczesnego” świętego, odpowiadającego swym dynamizmem potrzebom i oczekiwaniom młodzieży. W dramatach ukazywano go jako obrońcę narodu i Rzeczypospolitej. Także tę część rozważań badacz uzupełnia aneksami, w których zamieszcza listę procesji religijnych z motywem Chrystusa, organizowanych z okazji święta Bożego Ciała oraz polskich i obcych przedstawień o św. Stanisławie Kostce.

Aby zaspokoić rosnące aspiracje szlachty w dziedzinie kultury wysokiej i jednocześnie uatrakcyjnić prezentowane treści, jezuita włączyli do sztuk muzykę i taniec. Tym dziedzinom poświęcił Okoń piątą część książki. Naświetlił przy tym niezwykle bogactwo i zróżnicowanie form wokalno-tanecznych, jakie znaleźć można w sumariuszach jezuickich. Wyrazem przenikliwości badacza i doskonałej orientacji w materiałach źródłowych jest np. przeanalizowanie sztuk z zaginionego kodeksu z kolegium pułtuskiego pod kątem pojawiających się w nich elementów muzycznych (recytatywa, harmonie, chóry, obecność instrumentalistów wygrywa-

jących określone melodie). Autor z godną pozazdrosczenia erudycją porusza się w ogromnym obszarze obejmującym materiały źródłowe, pokazując wzajemne zależności między sumariuszami, sztukami i utworami literackimi. Bo także i w tym fragmencie książki Okoń rozszerza perspektywę i pisze o kulturze muzycznej w dawnej Rzeczypospolitej (uwzględniając teorię afektów, uwagi zawarte w dziełach Łukasza Górnickiego, Jana Kochanowskiego, sztukach z teatru popularnego itd.). Sporo miejsca poświęca jednocześnie przypomnieniu roli jezuickich burs muzycznych jako instytucji służebnych, wykorzystywanych zarówno w teatrze, jak też w występach parateatralnych. Podkreśla, że od początku XVII wieku w sztukach jezuickich słowo kreowało nie tylko wyobraźnię widzów, ale także pozasłowne środki wyrazu artystycznego. Dalej Okoń omawia występy okazjonalne – które związane były chociażby z rodziną Szembeków – wzbogacone zarówno muzyką, jak i tańcem. Niedopatrzenie autora stanowi zdublowanie obszernego fragmentu, tym razem poświęconego „szembecianom” czy dramatom z udziałem członków bursy muzycznej z Sambora i Grudziądza i zawarcie ich w dwóch miejscach książki (s. 326–328, 338–340). Rozdział zamyka tabela porównująca przedstawienia jezuickie z prowincji polskiej i litewskiej, zawierające wstawki muzyczno-wokalno-taneczne.

Pochwała wiedzy i mądrości oraz propagowane na scenie wzory osobowe są tematem ostatniej, szóstej części książki. Okoń przypomina, że jezuici krzewili w sztukach ideał wymownej pobożności, ale też prezentowali wzór człowieka wykształconego, wykazującego naturalny pociąg do zdobywania wiedzy. Dlatego na zakończenia roku szkolnego organizowano występy z postaciami Apollina i Pallady, którzy wręczali nagrody i promocje najzdolniejszym uczniom. Obecny na widowni dostojnik uosabiał zaś propagowany wzór osobowy. Również bohaterowie historyczni występujący w przedstawieniach łączyli mądrość i cnotę (np. cesarz Henryk II, książę czeski Waclaw, król Jan Olbracht). Tego typu postawy cieszyły się większym uznaniem i popularnością niż ideał rycerskiego męstwa i zwycięstw wojennych. Kreacja bohaterów nawiązywała jednocześnie do wzoru mówcy, który swoje zdolności oratorskie wykorzystywał nie tyle do zdobycia poklasku czy splendoru, ile dla wyższych wartości (dobra wspólnego). W ten sposób przyczyniał się do wzrostu powodzenia całej społeczności i stawał się godny upamiętnienia przez potomnych. Okoń zwrócił uwagę, że źródła do dramatów promujących ideał wiedzy i mądrości szukali jezuici zarówno w odległych dziejach, jak i w historii współczesnej (świeckiej i kościelnej), a także w przeszłości poszczególnych rodów. Autor skrupulatnie zilustrował swój wywód przykładami sztuk, które realizowały ten temat. W kolejnych rozdziałach Okoń omówił przedstawienia, których bohaterami byli Jan Dantyszek oraz Klemens Janicki. Co więcej, zaktualizował i zweryfikował dotychczasowy stan badań (Janusz Tazbir, Jerzy Starnawski⁶), wskazał też źródło jezuickich dramatów dotyczących Dantyszka (kompendium Sebastiana Henryka Penzingera). Niezwykle

⁶ J. Tazbir, *Rzeczpospolita szlachecka wobec wielkich odkryć*. Warszawa 1973. – J. Starnawski: *Dantiscana. I. Osiemnastowieczny dramat o Janie Dantyszku. Rewelacyjne odkrycie Andrzeja Wojtkowskiego*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1977, nr 2; *Ein unbekanntes Jesuitendrama über Ioannes Dantiscus aus dem 18. Jahrhundert*. W zb.: *Acta Conventus Neo-Latini Guelpherbytani. Proceedings of the Sixth International Congress of Neo-Latin Studies*. Ed. S. P. Revard, F. Rädle, M. A. Di Cesare. New York – Binghampton, N. Y., 1988; *Poeta polsko-łaciński Jan Dantyszek (z pierwszej połowy XVI wieku) bohaterem osiemnastowiecznym szkolnego dramatu*.

pouczający wydaje się fragment książki poświęcony stosunkowi tych sztuk do źródła. Dantyszek przedstawiony został w dramatach jako poseł oddelegowany do cesarza Karola V, który zachwycił władcę swoimi umiejętnościami retorycznymi tak bardzo, że władca ofiarował mu tytuł granda Hiszpanii. Według badacza postać polskiego dyplomaty uosabiała owe zdolności oratorskie, otrzymana zaś nagroda stawała się w efekcie tryumfem elokwencji. Równie ciekawe jest jednak rozwinięcie przez Okonia wątku Fernanda Hernàna Cortésa. Ten słynny konkwistador także występuje w sztuce o Dantyszku (*Corona animorum Eloquentia* [...]. Żodziszki 1716) i choć pozbawiony był rysów historycznych, zmienił się w bohatera mocno stypizowanego – intryganta i spiskowca. Podobne zabiegi, polegające na przekształcaniu podstawy historycznej i uzupełnianiu jej o wątki fikcyjne, dostrzegą Okoń w sztuce z Kowna, w której pojawił się Janicki jako „poeta laureatus”. Badacz zwraca też uwagę na zagadki poetyckie zawarte w fabule sztuki, aktywizujące zarówno uczniów-aktorów, jak i oglądającą przedstawienie publiczność. W zakończeniu tej części książki znalazły się przedrukowane podobizny sumariuszy sztuk łacińskich wraz z ich transkrypcją i polskim tłumaczeniem, dokonanych przez Katarzynę Garę.

Podsumowaniem książki Okonia jest aneks z dwoma publikacjami poświęconymi teatrowi pijarskiemu. Są to: rozprawa Wandy Roszkowskiej o pijarskim teatrze okazjonalnym oraz opracowanie edytorskie sumariusza łowickiej sztuki z kolegium pijarskiego, dokonane przez Jakuba Pigonia.

Rozprawa Jana Okonia przynosi cenne uwagi na temat teatru jezuickiego i jego roli w krzewieniu postaw obywatelskich w dawnej Rzeczypospolitej. Autor w umiejętny sposób analizuje i opisuje poszczególne dramaty, wykazując ich podobieństwa, różnice, wzajemne zależności i zawsze poprzedza omawiane zagadnienie rozbudowanym obrazem tła społecznego, historycznego oraz kulturalnego. Dzięki temu czytelnik nie tylko otrzymuje cenną pozycję przedstawiającą liczne sztuki z kolegów polskich i zagranicznych, ale też poszerza swoją wiedzę o konteksty potrzebne do pełnego zrozumienia przesłania dramatów czy detali w nich zawartych. Podziw budzi erudycja badacza w zakresie dawnej kultury i literatury staropolskiej oraz bogactwo opisanego w książce materiału źródłowego.

Interesującym dodatkiem są także wszelkiego rodzaju zestawienia i aneksy. Załączono je zarówno na końcach poszczególnych rozdziałów, jak i w podsumowaniu książki, jako wyodrębnioną całość. Niektóre z nich mieszczą się w ramach formuły tytułowej, chociażby wspomniany tu wykaz dramatów jezuickich z motywem ucznia Machiavellego – Leontiusa, w kolegiach polskich i litewskich. Inne wykazy rozszerzają wyznaczone granice, gdyż np. podają źródła sztuk teatru szkolnego jezuitów oraz pozostałych placówek edukacyjnych, działających na terenach Rzeczypospolitej: szkół-kolonii Akademii Krakowskiej, szkół pijarów, bazylianów i teatynów. Stanowią one cenne dopełnienie bibliografii *Dramat staropolski*⁷, w któ-

„Filomata” 1988, nr 383; *Jan Dantyszek bohaterem łacińskiego dramatu szkolnego*. W: *Odrodzenie. Czasy, ludzie, książki*. Łódź 1991, s. 65–67.

⁷ *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*. T. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765*. Oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska, M. Szymańska. Cz. 1: *Programy teatru jezuickiego*. Wrocław 1976; cz. 2: *Programy teatru pijarskiego oraz innych zakonów i szkół katolickich* (1978).

rej zabrakło indeksu źródeł inwencyjnych. W pracy Okonia nie mamy jednak do czynienia z prostym zestawieniem opisów bibliograficznych. Poprzedza je bowiem wstęp autora zawierający charakterystykę materiałów źródłowych. Znalazły się tam obserwacje, jak chociażby taka, że ponad połowa przedstawień czerpała z tych materiałów. Wiązało się to – według Okonia – z pojmowaniem przez jezuitów historii jako „życia udokumentowanego źródłami” (s. 137) i docenianiem przez zakon dokumentów pisanych.

Wartościowe są również te fragmenty książki, w których autor przedrukowuje wybrane sumariusze lub części dramatów, opatrując je stosownymi objaśnieniami. Na uwagę zasługują zwłaszcza materiały wydobyte z bibliotek zagranicznych. Nie sposób pominąć też strony graficznej książki. Zawiera ona bowiem liczne ilustracje oraz fotografie starodruków i rękopisów. Wątpliwości budzi niekiedy jakość źródeł graficznych (np. s. 133, 236, 300, 380), ich zbyt mały rozmiar (np. s. 139, 170) lub ucinanie marginesu (s. 18, 28, 208). Ilustracje dopełniają wykład autora, stanowiąc komentarz paralelny do słownego (np. s. 90, 116, 212), choć w kilku miejscach taki związek nie zachodzi albo jest nieoczywisty (choćby s. 139, 168, 356). Do niedostatków książki należy brak indeksu. Usprawniłby on z pewnością korzystanie z monografii, która zawiera bardzo wiele nazw osobowych, geograficznych, tytułów sztuk i pozostałych tekstów (literackich, historycznych, źródłowych itd.). Szkoda, że autor do swojej książki nie dołączył również spisu bibliograficznego wymienianych czy cytowanych dzieł i opracowań. W publikacji zdarzają się też sporadycznie błędy drukarskie (np. niepoprawne określenie w nagłówku kolumny tabeli wieku XII zamiast XVII (s. 341–345)).

Mimo kilku niedostatków książka Jana Okonia zbiera i porządkuje wiedzę o scenach jezuickich, aktualizuje dotychczasowy stan badań i proponuje spojrzenie na teatr jezuicki poprzez pryzmat jego społecznego i obywatelskiego zaangażowania. Docenić należy trud autora i rozległą perspektywę badawczą. Wielość poruszanych zagadnień pozwala w pełni zrozumieć, jak istotną rolę w kształtowaniu obywatela odgrywały sceny kolegiów jezuickich. Potwierdza jednocześnie ich ogromną wartość wychowawczą.

Abstract

MAŁGORZATA MIESZEK University of Łódź
ORCID: 0000-0002-0737-6233

THEATRE AND SCHOOL IN THE SERVICE OF SOCIETY AND STATE

The review presents Jan Okoń's monograph devoted to the activity of the Jesuit school theatres in the Commonwealth of Poland and Lithuania. Okoń proposes a view on the Jesuit theatre through the prism of its service to the society and the country. Richness of the material under analysis proves that the school theatre was much concerned about civil education and propagated the ideas of love of country and responsibility for common good. Okoń each time enriches his analyses with sketches presenting a rich cultural-social and political background of the times. The researcher also raises the issues connected with old literature, discusses the activities of Jesuit writers and men of letters—Jesuit college alumni. Multiplicity and diversity of the problems taken up and the author's erudition make Okoń's monograph worthy of attention in the field of science.